

Артюшок К. А. к.е.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ПЕРІОДИЗАЦІЇ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЛЮДИНИ З ПРИРОДОЮ

Методологія наукового пізнання використовує комплекс різноманітних теоретичних підходів, за допомогою яких відбувається вивчення процесів і явищ об'єктивної дійсності. Одним із загально визнаних методів діалектичного пізнання закономірностей розвитку суспільства і природи слід вважати системний підхід, що дозволяє здійснювати науковий аналіз різноманітних систем у їх взаємозв'язку і взаємозалежності.

В основі системного підходу лежить діалектика об'єктивного і суб'єктивного, єдність теоретичних досліджень і практичного досвіду, на основі якої вивчається реальна система, відбувається її пізнання, віддзеркалення у свідомості людини, а потім на основі отриманого системного знання здійснюється практичний вплив на систему, свідоме управління її функціонуванням і розвитком.

Теоретико-методологічні основи системного аналізу процесів взаємодії суспільства і природи викладені у наукових працях багатьох учених: В. Афанасьєва, В. Вернадського, В. Воловича, Н. Газізулліна, В. Кузьміна, А. Мінца, Ю. Олейнікова, Н. Реймерса та ін.

З питання періодизації взаємодії між суспільством і природою варто відзначити праці В. Анучіна, А. Ахієзера, В. Блаватського, А. Галєєва, Э. Гірусова, М. Гріна, Г. Зайкова, В. Келле, Ю. Маніна, В. Палій, Г. Платонова, І. Фролова, В. Щербини та ін.

Сучасні видатні зарубіжні учені, що займаються науковими дослідженнями у галузі взаємодії економічних і природних систем, а саме Дж. Форрестер [1], Д. Х. Медоуз, Й. Рэндерс [2], Е. Пестель [3] та ін. в основу своїх робіт покладають ідеї системної динаміки, що дозволило зробити ряд серйозних теоретичних висновків і практично розробити реальні моделі динаміки взаємодії природних і економічних процесів, що широко використовуються у практиці економічного аналізу розвинених країн світу і у найбільших міжнародних корпораціях при проведенні узагальнень і складанні прогнозів.

У економічній літературі існують різні підходи до періодизації взаємодії суспільства і природи. За основу при цьому узяті різні методологічні аспекти: розвиток суспільно-економічних формацій, технологічний спосіб виробництва, історичні етапи розвитку природи і суспільства та інші. Одні автори [4] пропонують в історії розвитку суспільства і природи виділяти

три періоди: період природи, землеробства і промисловості та залежно від цього досліджувати особливості цієї взаємодії.

Інші учені процес взаємодії суспільства і природи пропонують поділяти на стадії залежно від їх загальнонаукових характеристик: тотожність, відмінності, протиріччя, протилежності і нова тотожність [5]. Низка учених, спираючись на дослідження основних тенденції еволюції цивілізації, вважає, що до другої половини ХХ століття процес взаємодії суспільства і природи пройшов дві стадії: общинної і громадянської цивілізації, а нині намітилася тенденція формування світової цивілізації, і на цій основі аналізуються особливості сучасного етапу взаємодії суспільства і природи [6].

Будь-яка періодизація, що заснована на якомусь одному аспекті наукового дослідження, на наш погляд, страждає однобічністю і у цьому сенсі умовна, хоча і відображає певний аспект визначених явищ та процесів і в зв'язку з цим безперечно корисна.

На початкових етапах розвитку людства природна система відіграла визначальну роль. У процесі створення людьми знарядь праці, у результаті удосконалення самого процесу трудової діяльності, виникнення і розвитку в зв'язку з цим відповідних виробничих відносин зростає роль людини і її суспільних структур. Матеріальне виробництво як форма життєдіяльності людини здійснюється на основі взаємодії природних ресурсів і людини, що створює матеріальні блага.

З розвитком суспільства людство починає підпорядковувати собі природу, активно перетворюючи її і використовуючи усі компоненти природної системи з метою задоволення своїх виробничих і невиробничих потреб. Зв'язок людини з природою носить усе більш опосередкований характер. Поступово виробництво протиставляє суспільство природі, забезпечуючи його відносну незалежність від неї.

Промисловий етап XVI–XIX ст. привів до серйозної зміни середовища життя. У період 1820–1960 рр. в надрах промислової революції відбувається активізація науково-технічної діяльності, що пов'язано з найбільшими фундаментальними відкриттями, в цей період сформульовані основні закони розвитку природи і суспільства.

У 20-і роки минулого століття В. І. Вернадський створив своє вчення про ноосферу (епоху розуму), суть якого полягає в тому, що людина уперше в історії Землі пізнала і охопила усю біосферу, «людство своїм життям стало єдиним цілим», людина розселилася усією планетою. Крім того, завдяки розвитку техніки і успіхам наукового мислення, людина може обмінюватися інформацією і переміщуватись у будь-яку точку планети з досить великими швидкостями. Могутність людини у ХХ столітті «пов'язана не з її матерією, а з її мозком, її розумом і спрямованою цим розумом її працею» [7, с. 508.]. Учений робить надзвичайно важливий висновок про те, що перед людиною відкривається величезне майбутнє,

якщо вона зрозуміє це і не застосовуватиме свій розум і свою працю для самознищення.

У останні 40 з лишком років процес взаємодії суспільства і природи як цілісної системи вступає у фазу глобального світового розвитку, про що говорять багато сучасних учених. Зокрема, Н. Газізуллін абсолютно правомірно, на нашу думку, стверджує, що модель нового еколого-економічного устрою суспільства не повинна бути обмежена рамками однієї держави або навіть системи держав. Сучасний етап характеризується переходом людства в екологічну фазу світового процесу [8].

Сучасний етап взаємодії між суспільством і природою характеризується загостренням антагонізму у цій системі, причому протиріччя починають набувати глобального характеру. Початковим пунктом такого антагонізму стало становлення економіки виробничого типу. Це знайшло своє відображення у поступовому переході від привласнення готових природних благ до їх виробництва за допомогою сільськогосподарської праці, тобто від привласнювального до відтворювального господарства.

Підсумовуючи варто зазначити, що при науковому дослідженні проблеми взаємодії природи і суспільства за допомогою системного підходу потрібно, на наш погляд, виокремити такі історичні етапи взаємодії між ними :

– перший етап – період, коли природа є загальним цілісним утворенням, з якого поступово виникає людина як органічна частина цієї цілісної системи. На цьому етапі природа здійснює переважаючий вплив на людину, а відносини між природою і людиною носять гармонійний характер. Вплив ж людини на природну систему є несуттєвим і тому малопомітним;

– другий етап – людина з розвитком засобів і предметів праці створює продуктивні сили та вступає у виробничі відносини, і тим самим для реалізації своїх соціальних амбіцій формує суспільство як цілісну систему. З виникненням суспільного виробництва характер стосунків між природою і суспільством змінюється докорінно. Наслідком цього стають незворотні зміни у природній системі, виникнення антагонізму між суспільною і природною системами, що негативно позначається на умовах життєдіяльності людини;

– третій етап – процес становлення ноосфери (епохи розумної діяльності людини), коли людина пізнає вплив виробничої діяльності на природу і здійснює певні продумані заходи у галузі охорони довкілля. До цього періоду відноситься формування концепції збалансованого розвитку, яка припускає об'єднання в єдину систему економічних, технічних, екологічних і політичних характеристик з метою забезпечення гармонійного поєднання суспільних і природних інтересів для успішного розвитку людини.

Вищеназвані періоди характеризують процес формування взаємодії між суспільством і природою як цілісної системи, демонструють етапи становлення цілісності і її системних властивостей.

1. Форрестер Д. Мировая динамика / Д. Форрестер. – М. : ООО «Издательство АСТ», СПб. : Terra Fantastica, 2003. – 384 с. **2.** Медоуз Д. Пределы роста / Д. Х. Медоуз, Д. Л. Медоуз, И. Рандерс. – 2-е изд. : Пер. с англ. – М. : МГУ, 1991. **3.** Пестель Э. За пределами роста / Э. Пестель. – пер. с англ. Е. В. Нетесовой ; общ. ред. и вступ. ст. [С. 5–29] Д. М. Гвишиани. – М. : Прогресс, 1988. – 268 с. **4.** Сен-Марк Ф. Социализация природы / Ф. Сен-Марк. – пер. с франц. Л. М. Степачева и к. философ. н. И. Б. Новика. М. Прогресс. 1977 г. – 435 с. **5.** Имманов Н. М. Экономические отношения в социалистическом природопользовании / Н. М. Имманов. – Баку : Азернешр, 1987. – 182 с. **6.** Валентей С. На пути к мировой цивилизации / С. Валентей // Вопросы экономики. – 1993. – № 11. – С. 53–61. **7.** Вернадский В. Философские мысли натуралиста / В. Вернадский. – М. : Наука, 1988. – 520 с. **8.** Газизуллин Н. Эколого-экономическое равновесие : взгляд в будущее / Н. Газизуллин // Научный Татарстан. – 1996. – №1 – С. 43.